

ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 340.12

І. Гетьман, кандидат юридичних наук
провідний науковий співробітник НДІ
державного будівництва та місцевого са-
моврядування НАПрН України

Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів

Відповідно до контексту європейського вибору України необхідно враховувати те, що в епоху постмодерну зміцнення фундаменту національного громадянського суспільства розглядається як один із головних напрямів вирішення питань, обумовлених глобалізаційними та інформатизаційними процесами.

Наукове дослідження заявленої проблематики на сторінках цієї роботи має за мету проілюструвати первинність громадянського суспільства (у тому числі й національного) перед державою, обґрунтувати необхідність, умови і завдання створення його інститутів, роль та призначення права у цьому процесі; взаємозв'язок і взаємодію процесів створення інформаційного суспільства й побудови національного громадянського суспільства за допомогою законодавчого регулювання. Як наріжна ідея концепції національного громадянського суспільства виступає наукове обґрунтування розвитку суспільства і держави процесами соціалізації людини, характером відносин індивідів та їх утворень, в які вони вступають на основі взаємного визнання власних невід'ємних прав як суб'єктів, з чітко окресленим правовим статусом. Крім того, у підсумках набуде свого теоретичного доведення детермінація розвитку інститутів громадянського суспільства процесами глобальної інформатизації.

Для вирішення поставлених теоретичних завдань звернімося до вивчення тієї обставини, яким чином побудована громадянська взаємодія (спілкування) між індивідами у соціумі. Дійсно, погодимося з поглядами більшості вчених про те, що суспільство як визначена система

соціальних взаємин не може перебувати у стані хаосу, відносини між суб'єктами мають бути врегульовані у певний спосіб залежно від ролі в них державних чи недержавних підстав і механізмів¹. Як правило, низький рівень соціальної активності індивідів, відсутність громадянських об'єднань чи їх недосконалість компенсується надмірним втручанням у суспільні відносини з боку інститутів державної влади².

На противагу цій ситуації наявність широкого кола питань з організації сумісної життєдіяльності людей, які вирішуються автономно в межах різних вільно створених останніми інституцій (об'єднань), істотно знижує потребу у використанні засобів державного примусу. З цих позицій уявляється можливим зробити висновок про те, що природний процес формування державної влади опосередкований приватними інтересами, на підставі яких індивіди вступають у соціально значущі взаємовідносини, які у подальшому консолідуються інституціями громадянського суспільства.

Таким чином, беручи до уваги все викладене вище, можна охарактеризувати спрямованість побудови національного громадянського суспільства як сфери найбільшого переплетіння суспільного і приватного, відокремленого від держави; як інституту, в якому громадяни створюють об'єднання і асоціації відповідно до їх індивідуальних потреб та інтересів. Поряд з цим для повноцінного функціонування громадянське суспільство вимагає наближення у побудові до ефективної демократичної й правової держави. Остання необхідна задля обмеження егоїстичних і антисоціальних потягів, характерних для індивідів, які складають суспільство, а також для виконання окремих функцій із розвитку та захисту соціуму. Саме під таким кутом зору демократична країна і національне громадянське суспільство повинні й можуть виступати як рівноправні суб'єкти соціальної взаємодії.

¹ Див. у зв'язку з цим: Петришин О. Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні / О. Петришин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 142–161; Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф. акад. АПрН України О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – С. 465–479; Данильян О. Г. Виникнення та особливості правосвідомості глобального громадянського суспільства / О. Г. Данильян, Ю. Ю. Калиновський // Проблеми глобалізації та геополітичний вектор розвитку України : Зб. тез (за матеріалами XIX Харківських політологічних читань). – Х., 2007. – С. 41–43.

² Див. детальніше: Гетьман І. В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи : монографія / І. В. Гетьман. – Х., 2007. – 240 с.

Виходячи з наведеного, ідея громадянського суспільства розглядається у правовій науці як філософська концепція розвитку людського суспільства, причому чільне місце в ній посідає людина, її життя, інтереси, потреби¹. Отже, за наявності такої ситуації громадянське суспільство набуває свого прояву зовні у численних громадянських інститутах, котрі створюються індивідами і функціонують на засадах самоврядування (серед них: приватні підприємства, комерційні організації, об'єднання за інтересами, політичні партії, громадські організації, профспілки, недержавні засоби масової інформації тощо). Як було вже встановлено раніше, інститути громадянського суспільства обумовлені безпосередніми потребами та інтересами людей (серед основних потреб: життя, свобода, безпека, приватна власність). Взаємозв'язок, який існує в громадянському суспільстві між індивідами, є характерною рисою різних видів соціального спілкування, визначальне місце серед яких за умов розбудови правової, демократичної держави належить правовому спілкуванню рівних у власних свободах і правах індивідів, з метою досягнення взаєморозуміння й компромісу². Не піддається оспорюванню обставина, котра встановлює здатність до діалогічних взаємин і досягнення компромісу під час ведення правового спілкування як характеристики *високорозвиненої особистості*. Тільки у нинішніх умовах формування громадянського суспільства, коли розвиток цивілізації унеможливив розуміти право як владний наказ, який засновується на силі примусу, індивід починає бажати досягти діалогічного взаєморозуміння з подібним собі під час правового спілкування. Така обставина продиктована тим, що тільки компроміс і діалогічне спілкування стають надійним зряддям забезпечення єдності людства, оскільки вони є альтернативою аномії, війнам, революціям, насильству людини над людиною. У зв'язку з цим важливу роль відіграє *рівень правової культури*, особливо суб'єкта правового спілкування, як якісне становище правового життя суспільства, яке характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи — станом і рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності та правопорядку, правової освіти, а також рівнем гарантованості основних прав і свобод

¹ Зимогляд В. Я. Феномен громадянського суспільства в контексті глобалізації / В. Я. Зимогляд // Проблеми глобалізації та геополітичний вектор розвитку України : 36 тез (за матеріалами XIX Харківських політологічних читань). – Х., 2007. – С. 63.

² Цит. за: Гетьман І. В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи : монографія / І. В. Гетьман. – Х., 2007. – С. 126.

людини¹. Тому поважне ставлення до права, належний (категорія оціночна, але вважаємо її як достатній для повсякденного життя) рівень правової поінформованості, вміння адекватно, відповідно до встановлених взірців, будувати власну модель поведінки, реагувати на опонента і свідчать про рівень правової культури індивіда.

Проілюстровані позитивні тенденції відносно формування громадянського суспільства в Україні можуть набути власного майбутнього розвитку за наявності таких передумов.

По-перше, поступова відмова у розумінні права як одностороннього, державно-владного припису. Право за таких умов має як власне призначення реалізувати дійсно існуюче у його квінтесенції соціально-гуманістичне призначення. Тепер останнє повинно являти собою втілення компромісу і взаєморозуміння.

По-друге, виникає необхідність відмовитися від превалюючого призначення примусу, оскільки права за умов постмодерну було б не зовсім обґрунтовано вважати тільки системою погроз, які спираються на силу. Аксиологія права тепер здебільшого полягає у встановленні рівноваги між примирювальними процедурами і примусом. Право покликане допомагати знаходити такий компроміс між різними цінностями, котрий дозволяв би людям із різними цінностями (моральними, політичними, соціальними) мирно і, що найголовніше, у безпеці співіснувати разом.

По-третє, під час правового регулювання міжсуб'єктних відносин, що складаються у громадянському суспільстві, пріоритет повинен надаватися примирювальним і погоджувальним механізмам (процедурам) права (правозастосування). Тим більше, що вже у нинішніх умовах галузеве законодавство України поступово починає тяжіти саме до такої тенденції. Підтвердженням цього, наприклад, виступають принципи свободи волі договору і диспозитивний метод правового регулювання, закріплені у цивільному законодавстві; діяльність політичних партій та органів самоорганізації населення; правова природа Конституції України, проведення всеукраїнських і місцевих референдумів, всенародних обговорень, опитувань суспільної думки, котрі передбачені у конституційному законодавстві, зазначені у трудовому законодавстві примирювальні процедури з урегулювання індивідуальних і колективних трудових спорів; інститути мирової угоди, відмови від

¹ Загальна теорія держави та права: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х., 2002. – 432 с.

позову й визнання позову, притаманні законодавству про судочинство тощо.

По-четверте, виникає практична необхідність враховувати взаємозв'язок і взаємообумовленість при становленні громадянського суспільства в Україні процесами глобальної інформатизації, що тягнуть за собою виникнення повноцінного інформаційного суспільства.

Якщо порівняно з минулими десятиліттями вітчизняна юридична наука не оперувала поняттям «інформаційного суспільства», то в нинішніх умовах розвитку соціуму ми можемо взяти на себе сміливість констатувати наявність усіх передумов, і перш за все законодавчих, для формування нової галузі законодавства — інформаційної. Зараз перехід від індустріального суспільства до інформаційного набуває вже не теоретичного, а прикладного характеру, і виходячи з цього інформаційні процеси безпосередньо впливають на становлення інститутів громадянського суспільства.

Мотивувальну базу взаємопов'язаності громадянського суспільства та інформаційних процесів підкріплюють твердження дедалі більшого числа теоретиків права як вітчизняних, так й іноземних, оскільки, як вже акцентувалося вище, сучасне суспільство зазнає докорінних змін, які іноді порівнюються з «неолітичною революцією» — виникненням інтенсивних способів ведення господарства, становленням класової структури суспільства і формуванням перших зачатків державності. Сучасний перелом, на думку багатьох вчених, характеризується глобальними ознаками і не має рівних у історії людства. Його сутність — виникнення «якісно нової форми соціальної матерії»¹. Указані раніше зміни стосуються перш за все соціально-економічної сфери. Наприклад, в економічній сфері відбулися трансформації в галузі виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ. Головна з них — всеохоплюючий вплив науки на виробництво. Такий стан суспільства науковці часто називають постіндустріальним суспільством, інформаційним суспільством чи суспільством епохи постмодерну². Економіст В. Л. Іноземцев займався аналізом характерних рис постіндустріального чи «постекономічного суспільства». За часів «економічного суспільства», вважає він, домінував матеріальний інтерес, основним видом діяльності була праця, припускалася експлуатація

¹ Зиновьев А. А. Великий эволюционный перелом / А. А. Зиновьев. – М., 2000. – С. 451–507.

² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М., 1999. – 956 с.

людини людиною та передбачався оплатний обмін продуктами і діяльністю. У постекономічному суспільстві труд людини наповнюється якісно новою ознакою — він перетворюється на творчість. Основним завданням, яке постає перед людиною, є її розвиток як особистості. Інформація (знання) виступає тепер визначальним критерієм соціальної диференціації, новим способом панування. Тому сучасна соціальна нерівність викликана не економічними чи політичними факторами, а інтелектуальними¹.

Отже, спираючись на доробок сучасних теоретиків права, ми довели, що стосовно характеристики сучасного суспільства часто використовується термін «інформаційне суспільство». Інформаційне суспільство характеризується динамізмом, ускладненням соціально-економічних, комунікаційних, міжособових зв'язків, запровадженням нових управлінських методів, посиленням значущості так званого «людського» фактору та екологічних вимог. Інформаційно-комунікаційні процеси лежать в основі всіх еволюційних змін в оточуючому нас середовищі. Основою інформаційного суспільства, виходячи вже із самої назви, виступає інформація та вільний обмін нею. Інформація, за таких умов, набуває важливого значення у функціонуванні суспільних і державних інститутів та в житті окремо взятої людини. Однією із важливих ознак соціального прогресу стає зростання інформаційного сектору в економіці. Інформація називається у числі основних ресурсів зростання продуктивності². Такі докорінні зміни в суспільному ладові позначилися і на житті людей. Кожна людина присвячує значну частину свого життя взаємодії з іншими за допомогою самовизначення у мовленнєвих актах, на письмі й спілкуванні з іншими, в ході якого індивіди досягають більш повного і багатого втілення своїх потреб, головна з яких — потреба один в одному³. За таких умов первинною для людини стає не вартість праці, а вартість знань. Традиційний ринковий тип господарювання, основу якого становить індустріальний спосіб виробництва, зазнає трансформацій під впливом позитивних надбань науково-технічної й інформаційно-комунікаційної революції, оскільки сучасне суспільство нерозривно пов'язане з інноваційною діяльністю.

¹ Иноземцев В. Л. Собственность в постиндустриальном обществе и исторической ретроспективе / В. Л. Иноземцев // Вопр. философии. – 2000. – № 12. – С. 10–12.

² Шеннон К. Работы по теории информатизации и кибернетике : Сб. ст. / К. Шеннон : [пер. с англ. А. Н. Колмогорова]. – М., 1963. – С. 54.

³ Воронин А. А. Техника как коммуникационная стратегия / А. А. Воронин // Техника, общество и окружающая среда : Материалы междунар. науч. конф. (18–19 июня 1998 г., Москва). – М., 1998. – С. 98.

Таким чином, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що можливість швидкого обміну різноманітною інформацією (політичною, економічною, науковою тощо), застосування прогресивних інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя й особливо у виробництві та управлінській сфері є благом для людей, оскільки вільний доступ до інформації, свобода обміну нею та процеси комунікативної взаємодії (спілкування) між індивідами сприяти муть становленню особистості.

Європейське співтовариство з 1994 р. визначило пріоритетним завданням побудову інформаційного суспільства. Приблизно з цього часу побудова інформаційного суспільства відбувається і в нашій державі. Так, III розділ Закону України «Про концепцію Національної програми інформатизації»¹ закріплює необхідність проведення державної політики інформатизації, як складової частини соціально-економічної політики держави в цілому, задля створення сучасної інформатизаційної інфраструктури з урахуванням усіх світових тенденцій і досягнень, що сприятиме рівноправній інтеграції України у світове співтовариство та вирішенню комплексу поточних і перспективних завдань розвитку України як незалежної, демократичної держави з ринковою економікою. Статтею 2 Закону України «Про Національну програму інформатизації»² вказується на важливість формування в нашій державі власної Національної програми інформатизації, яка являє собою комплекс взаємопов'язаних окремих завдань (проектів) інформатизації, спрямованих на реалізацію державної політики та пріоритетних напрямів створення сучасної інформаційної інфраструктури України за рахунок концентрації та раціонального використання фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу держави, а також координації діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності і громадян у сфері інформатизації. Створення Національної програми інформатизації головним чином має за мету створити необхідні умови для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави (ст. 5 Закону). Крім того, з метою виконання завдань, закріплених у Міжурядовій програмі ЮНЕСКО «Інформація для всіх», в Україні працює Національний координатор³,

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 182.

² Там само. – Ст. 181, з наступними змінами.

³ Офіц. вісн. України. – 2004. – № 31. – Ст. 2066.

який проводить діяльність відповідно до загальних рекомендацій ЮНЕСКО в галузі створення та розвитку інформаційного суспільства, системи інформації та комунікації (п. 1 Положення «Про Національного координатора Міжурядової програми ЮНЕСКО “Інформація для всіх”»). З цією метою Національний координатор має право відповідно до п. 4 цього Положення: аналізувати проекти державних цільових програм, спрямованих на реалізацію основних напрямів Міжурядової програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх»; проводити моніторинг реалізації основних напрямів вказаної Програми; налагоджувати співробітництво з національними органами країн — членів ЮНЕСКО, що здійснюють координацію робіт із реалізації основних напрямів Програми; узагальнювати досвід роботи з використання інформаційно-комунікаційних технологій в Україні та забезпечувати широкий доступ до інформації тощо.

Усе розглянуте вище у найбільш структурованому вигляді може проілюструвати твердження О. І. Ракитова. Так, вчений підсумовує, що суспільство може вважатися інформаційним у випадку, якщо: кожен індивід, група осіб, підприємство чи організація в будь-якій частині держави незалежно від часу доби можуть отримати за відповідну оплату чи на безкоштовній основі на підставі автоматизованого доступу систем зв'язку всіляку інформацію і знання, необхідні для їх життєдіяльності чи вирішення особистих або ж соціально значущих завдань. При цьому в суспільстві створюється, функціонує і доступна будь-якому індивіду, групі осіб чи підприємству й організації сучасна інформаційна технологія¹.

Викладене на сторінках цієї статті надає можливість зробити такі висновки стосовно становлення національного громадянського суспільства під час побудови глобального інформаційного простору за умов епохи постмодерну. Перш за все необхідно враховувати той факт, що формування громадянського суспільства в Україні (як і в більшості країн пострадянського простору) почалося, порівняно зі світовими критеріями, відносно нещодавно і беручи їх за взірць, таких, що переживають вже процеси побудови соціальної держави, ще знаходиться на початку шляху до «суспільства масового споживання і масової культури». Окрім цього, становлення громадянського суспільства в Україні проходить за умов вкрай неоднозначної політичної ситуації

¹ Цит. за: Ракитов А. И. Философия компьютерной революции / А. И. Ракитов. – М., 1991. – С. 32–33.

відстоювання власного суверенітету і державної незалежності. І, наостанок, слід враховувати той факт, що в ситуації відстоювання власної, якісно нової ідеології всесвітні інформаційно-глобалізаційні процеси не завжди сприяють етапності і врівноваженості запровадження національної ідеї, що істотно впливає на суб'єктивну компоненту процесу формування інститутів громадянського суспільства.

Гетьман И. Развитие гражданского общества в условиях информационно-глобализационных процессов

Работа посвящена исследованию процесса становления национального гражданского общества и иллюстрации факта организации социума с точки зрения первичности гражданского общества перед государством, в нынешних условиях правового регулирования построения информационного общества. Также была теоретически доказана детерминизация развития институтов гражданского общества процессами глобальной информатизации в ситуации постмодерна.

Ключевые слова: гражданское общество, национальное гражданское общество, информационное общество, глобализационные процессы, постмодерн.

Get'man I. Development a civil society in conditions of the informative-global processes

The article dedicates to the investigation of the process to become of a national civil society and to illustration the fact of the organization sociality in a point of view the first place civil society before the states nowadays, in the conditions lawful regulation to build the information society. Also were theoretical proved the determinism of a development the institution of civil society from the side of global information processes in the situation of postmodern.

Keywords: a civil society, a national civil society, the information society, the global processes, postmodern.